

Д. КИЛЬЦЕР:

ВЫЧИСЛЕНИЕ ДАННЫХ АНТИКЛИНАЛЕЙ ИЗ ГОДОГРАФОВ
ПРЕЛОМЛЕННЫХ ВОЛН

В статье дается метод для вычисления данных (глубина, наклон) антиклиналей из годографов преломленных волн с точностью соответствующей точности данных наблюдений.

J. KILCZER:

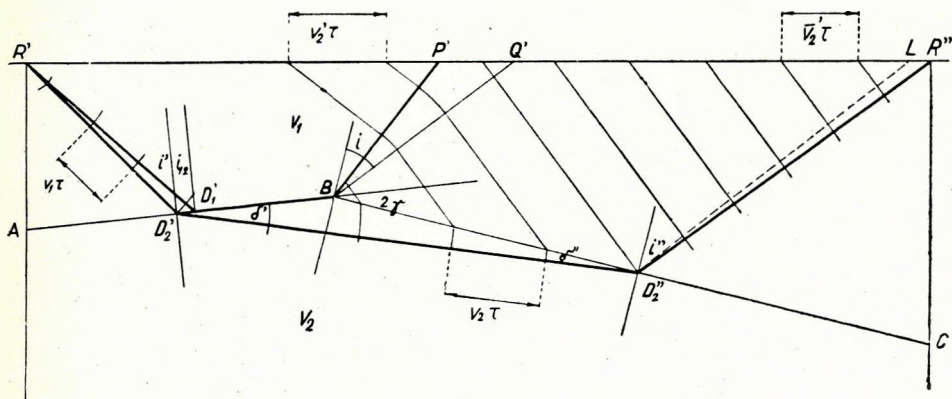
COMPUTATION OF ANTICLINAL DATAS FROM REFRACTIONAL TRAVEL-TIME CURVES

This work gives a computation method for the determination of anticlinal datas (dip, depth) appearing in the refrational travel-time curves with an exactitude permitted by the precision of the observation datas.

ANTIKLINÁLIS ADATAINAK KISZÁMÍTÁSA A REFRAKCIÓS
TERJEDÉSI IDŐ-GÖRBÉRŐL

KILCZER GYULA

Az olaj- és kőszénkutatás szolgálatában álló alkalmazott szeizmológiának fontos feladata boltozódások, antiklinálisok kimutatása és adatainak meghatározása refrakciós vagy reflexiós észlelés segítségével. Ez a dolgozat

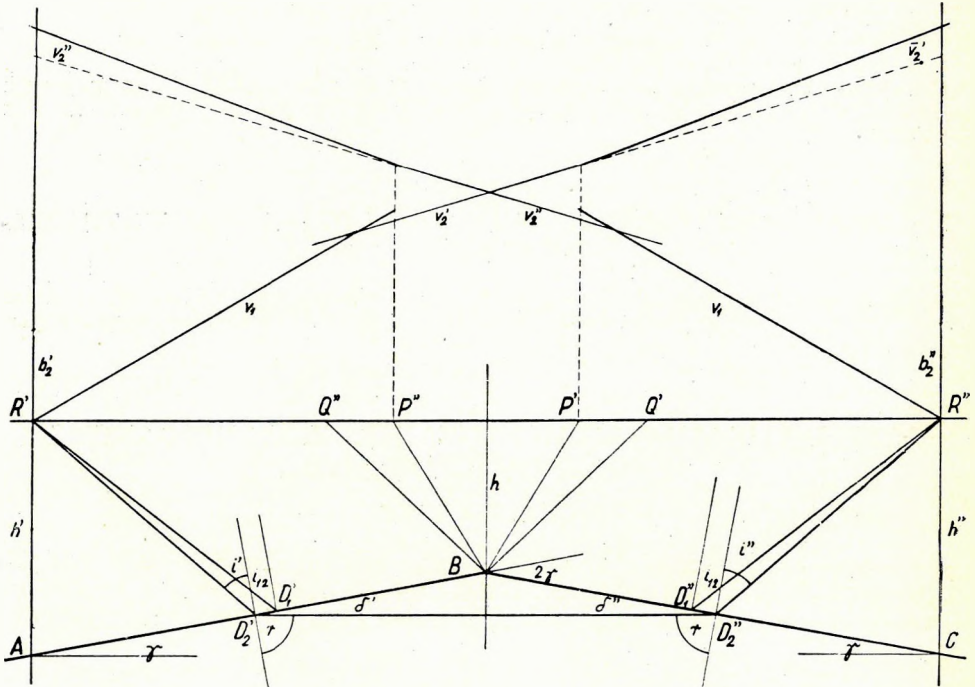

1. ábra

csak azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miképpen lehet valamely refrakciós terjedési idő diagrammban jelentkező antiklinális adatait: szárnyainak dőlését, gerincvonalának mélységét kiszámítani.

Egyszerűsítsük a valóságos viszonyokat azzal a feltevéssel, hogy az antiklinális két olyan geometriai sík alkotja, amelynek metsző éle — az antiklinális gerince — vízszintes, a refrakciós szelvény síkja, vagyis a két robbantási ponton átmenő függőleges sík pedig erre az élre merőleges. A robbantási hullámok tovaterjedésére az optika törvényeit alkalmazzuk.

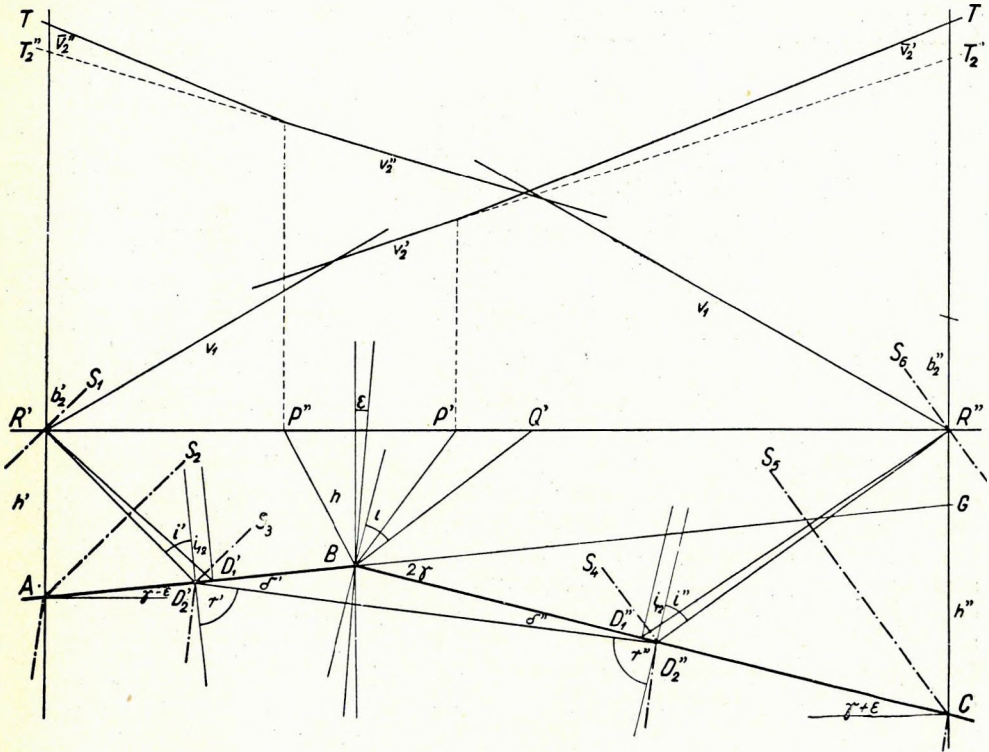
Az ABC antiklinális (1. ábra) felülete legyen az első diszkontinuitási felület; a robbantási hullámok terjedési sebessége e felület fölött lévő réteg-

2. ábra

ben v_1 , alatta v_2 . Az antiklinálisra az 1. ábrán R' -vel jelölt robbantópontból az $R'D_1'$ és $R'D_2'$ sugarak között beeső hullám $D_1'D_2'$ felületen megtörve, a $D_1'B$ és $D_2'D_2''$ sugarak között halad tovább; az antiklinális másik szárnyán BD_2'' felületen ismét megtörve, a BP' és $D_2''R''$ sugaraktól határolva, a P' és R'' pontok között érkezik vissza a felszínre. Az R' pontból a teljes visszaverődés határszögénél, i_{12} -nél nagyobb szöggel beeső hullámok $D_1'B$ -n teljesen visszaverődnek; ezekkel a hullámokkal nem foglalkozunk. Az i_{12} szög alatt beeső sugár kelti $D_1'B$ felület mentén a «refraktált» hullámot. Feltesszük, hogy az R' és R'' robbantópontok elég messze vannak az antiklinális gerincétől, úgyhogy a refraktált hullámok még a gerincvonal elérése előtt jelentkeznek a felszínen mint első beérkezések; másszóval csak azzal az esettel foglalkozunk, amidőn megvan a diagrammban a v_2' és v_2'' sebességág (2, 3. ábra). Arra a kérdésre, hogy ennek melyek a pontos feltételei, majd egy számított példával kapcsolatban felelünk. BP' az «utolsó» refraktált sugár, BQ' az «első» közönségesen törött sugár (az ellenkező irányban haladó sugarak tárgyalása az itt következő eljárással egyezően végezhető). Ez a

sugár a második közegben $D_1'B$ irányban $90^\circ - 2\gamma$ beesési szög alatt érkezik a BC törőfelületre. A B, P' és Q' pontokkal definiált térrészben diffrakciós interferencia lép fel, mint egy prizma élen. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy optikai analógiát használva, az antiklinális qualitative úgy viselkedik, mint pl. koronaüveg-prizma ($n = 1,51$) szénkéneqben ($n = 1,63$). Minthogy a $D_2'D_2''$ sugár beesési szöge $90^\circ - \delta''$, ezért a BQ' és $D_2'R''$ sugarak nem pár-

3. ábra

huzamosak egymással, hanem $\frac{v_1}{v_2}$ -től és a beesési szögtől függő szöget alkotnak egymással (BQ' -vel párhuzamos a szaggatott vonallal húzott $D_2'L$ egyenes). Ha ez a szög elég kicsiny, akkor a hullámfelületek metszéspontját a refrakciós szelvény síkjával a BQ' és $D_2'R''$ egyenesek között jó közelítéssel köríveknek (límesük a görbületi körök íve) lehet tekinteni. Valóságban az R' -ből kiinduló gömbhullámok kétszeri törés után magasabbrendű görbe felületekké alakulnak át, amelyeknek BQ' és $D_2'R''$ orthogonális trajektóriái. Az említett közelítéssel a hullámfelületeket Q' és R'' között olyan gömbhullámoknak tekinthetjük, amelyeknek centruma a BQ' és $D_2'R''$ sugarak metszéspontja.

I. A szögek és a valódi sebesség kiszámítása

a) Szimmetrikus antiklinális

Az általános eset tárgyalása előtt végezzük el az antiklinálist jellemző adatok meghatározását egy speciális esetben, éspedig szimmetrikus antiklinálisra. Így nevezzük az antiklinálist, ha a B ponton átmenő szimmetriasíkja függőleges és ez a szimmetriasík a szelvény közepére esik (2. ábra). A terjedési idő-görbéből a 2. ábra jelölésével:

$$\begin{aligned} \sin(i_{12} - \gamma) &= \frac{v_1}{v_2} = \sin \alpha & (v'_2 = v''_2) \\ \sin(i'' + \gamma) &= \frac{v_1}{v_2} = \sin \beta & (i'' = i') \\ & & (\bar{v}'_2 = \bar{v}''_2) \\ \sin i_{12} &= \frac{v_1}{v_2} & \frac{\sin i'}{\sin r'} = \frac{v_1}{v_2} & (r'' = r') \\ \gamma &= \delta' & \delta' + r' = R & (\delta'' = \delta') \\ & & (R = 90^\circ) \end{aligned} \quad (1)$$

A v_1 és v'_2 jelentése a szokásos, $\bar{v}'_2$ jelenti a $Q'R''$ szelvényrészhez tartozó sebességág végpontjához (az R'' robbantópont fölé eső pontjához) tartozó érintő irányhatározójának reciprok értékét. Minthogy a $Q'R''$ szelvényrészben a hullámfületeket jó közelítéssel gömbfelületeknek tekinthetjük, ezért a szóbanlévő sebességág olyan hiperbola íve, amelynek valós tengelye a BQ' és $D''R''$ sugarak metszéspontján átmenő függőleges, képzetes tengelye a vízszintesnek vett felszínen a szelvény vonala. Ha ezt a sebességágot (hiperbolaívet) gyengébb közelítéssel egyenes vonalnak vehetjük, akkor a $\bar{v}'_2$ jelentése is a szokásos. A következőkben végzett számítások kapcsán majd megmutatjuk, hogy az észlelési adatokból szerkesztett terjedési idő-görbét nehéz megkülönböztetni egy egyenestől.

Az (1)-gyel jelölt egyenletekben v_1 , v'_2 , $\bar{v}'_2$ adottak, i_{12} , i'' , γ , δ' , r' , v_2 ismeretlenek. A lehetséges kiküszöbölések után

$$i_{12} - \gamma = \alpha \quad i'' + \gamma = \beta \quad \sin i'' = \sin i_{12} \cos \gamma$$

Ebből a három független egyenlethől i_{12} , i'' , γ meghatározható. Kiszöböljük ki i_{12} -t és i'' -t:

$$\begin{aligned} \cos \gamma &= \frac{\sin i''}{\sin i_{12}} \\ 1 - \cos \gamma &= \frac{\sin i_{12} - \sin i''}{\sin i_{12}} & 1 + \cos \gamma &= \frac{\sin i_{12} + \sin i''}{\sin i_{12}} \\ 2 \sin^2 \frac{\gamma}{2} &= \frac{2 \cos \frac{i_{12} + i''}{2} \sin \frac{i_{12} - i''}{2}}{\sin i_{12}} \end{aligned}$$

$$2 \cos^2 \frac{\gamma}{2} = \frac{2 \sin \frac{i_{12} + i''}{2} \cos \frac{i_{12} - i''}{2}}{\sin i_{12}}$$

$$\operatorname{tg}^2 \frac{\gamma}{2} = \operatorname{ctg} \frac{i_{12} + i''}{2} \operatorname{tg} \frac{i_{12} - i''}{2}$$

Azonban $\frac{i_{12} + i''}{2} = \frac{\alpha + \beta}{2}$ és $\frac{i_{12} - i''}{2} = \frac{\alpha - \beta}{2} + \gamma = \gamma - \frac{\beta - \alpha}{2}$

tehát $\operatorname{ctg} \frac{\alpha + \beta}{2}$ -t C -vel jelölve

$$\operatorname{tg} \frac{\gamma}{2} = \sqrt{C \operatorname{tg} \left(\gamma - \frac{\beta - \alpha}{2} \right)} \quad (2)$$

Ebből az egyenlethől a γ exakt meghatározása $\operatorname{tg} \frac{\gamma}{2}$ -ben negyedfokú egyenletre vezet. Ennek megoldása elkerülhető, ha γ -t iterációval határozzuk meg. Közvetlenül a (2) összefüggést használva fel erre a célra, az iteráció divergens lesz, ezért a függvény inverzére térünk át:

$$\frac{\gamma}{2} = \frac{\beta - \alpha}{4} + \frac{1}{2} \operatorname{arctg} \left[\frac{1}{C} \operatorname{tg}^2 \left(\frac{\gamma}{2} \right) \right]$$

Erre a kifejezésre alkalmazott iteráció konvergens. A γ első közelítő értékét következőképpen kapjuk: minthogy $\frac{i_{12} - i''}{2}$ és $\frac{\gamma}{2}$ kis szögek

$$\frac{\gamma}{2} = \sqrt{C \left(\gamma - \frac{\beta - \alpha}{2} \right)}$$

Ebből:

$$\gamma = 2C - \sqrt{2C \cdot 2C - (\beta - \alpha)} = 2C \left(1 - \sqrt{1 - \frac{\beta - \alpha}{2C}} \right)$$

A gyök + jellel használhatatlan nagy értéket ad.

Példa (a számolásnál E. S. Allen: Six-place tables c. könyvét használtam):

$$\sin(i_{12} - \gamma) = \frac{1700}{3208} = \sin \alpha \quad \alpha = 32^\circ 00' 01''$$

$$\sin(i'' + \gamma) = \frac{1700}{2180} = \sin \beta \quad \beta = 51^\circ 14' 38''$$

$$C = \operatorname{ctg} \frac{\beta + \alpha}{2} = \operatorname{ctg} 41^\circ 37' 20'' = 1,125447$$

$$2C = 2,250894 \quad \beta - \alpha = 19^\circ 14' 37'' = 0,335864 \text{ rad.}$$

$$\begin{aligned} \gamma &= 2,250894 - \sqrt{2,250894 (2,250894 - 0,335864)} \\ &= 0,174712 \text{ rad} = 10^\circ 00' 37'' \end{aligned}$$

Ez lesz γ első közelítő értéke. A (2) egyenletben szereplő $\beta - \alpha$ és C már kiszámított értékét felhasználva:

$$\frac{\gamma}{2} = 4^\circ 48' 39'' + \frac{1}{2} \arctg \frac{\operatorname{tg}^2\left(\frac{\gamma}{2}\right)}{1,125447}$$

Az első közelítő értékből $\frac{\gamma}{2} = 5^\circ 00' 19''$. Az iteráció menete:

$$\begin{array}{lll} \left(\frac{\gamma}{2}\right) & 5^\circ 00' 19'' & 5^\circ 00' 38'' & 5^\circ 00' 40'' \\ \left(\frac{\gamma}{2}\right)_{it} & 5^\circ 00' 38'' & 5^\circ 00' 40'' & 5^\circ 00' 40'' \end{array}$$

Tehát γ pontos értéke $10^\circ 01' 20''$, ez egyúttal $\hat{c}'$ is. A másodpercek meghatározásának nincs gyakorlati jelentősége; csak az iteráció menetének megmutatására számítottuk ki őket.

A többi ismeretlen értéke:

$$\begin{aligned} i_{12} &= 42^\circ 01' 21'' \\ i' &= 41^\circ 13' 18'' \quad r' = 79^\circ 58' 40'' \quad v_2 = 2540 \text{ m sec}^{-1} \end{aligned}$$

b) Aszimmetrikus antiklinális

Tekintsük az általános esetet (3. ábra), amidőn az antiklinális szimmetriasíkja a függőlegessel ε szöget zár be és a szimmetriasík nem esik a szelvény közepére. Az antiklinális síkjainak dőlésszögei: $\gamma - \varepsilon$ és $\gamma + \varepsilon$; tudniillik legyen most is 2γ az antiklinális lapszögének kiegészítő szöge. A terjedési idő-görbéből nyerjük a következő összefüggéseket.

$$\sin [i_{12} - (\gamma - \varepsilon)] = \frac{v_1}{v_2'} = \sin \alpha_1$$

$$\sin [i_{12} - (\gamma + \varepsilon)] = \frac{v_1}{v_2''} = \sin \alpha_2$$

$$\sin [i' + (\gamma - \varepsilon)] = \frac{v_1}{v_2'} = \sin \beta_1$$

$$\sin [i'' + (\gamma + \varepsilon)] = \frac{v_1}{v_2} = \sin \beta_2 \quad (3)$$

$$\sin i_{12} = \frac{v_1}{v_2} \quad 2\gamma = \hat{c}' + \delta''$$

$$\frac{\sin i'}{\sin r'} = \frac{v_1}{v_2} \quad r' + \hat{c}' = R \quad (R = 90^\circ)$$

$$\frac{\sin i''}{\sin r''} = \frac{v_1}{v_2} \quad r'' + \hat{c}'' = R$$

Megjegyzendő, hogy a v_2' és v_2'' látszólagos sebességekre most is vonatkozik az, amit a) esetben a $\bar{v}_2$ -re mondottunk. A lehetséges kiküszöbölések után kapunk 6 egyenletet 6 ismeretlennel:

$$i_{12} - \gamma = \frac{\alpha_1 + \alpha_2}{2} \quad i' + \gamma = \beta_1 + \frac{\alpha_1 - \alpha_2}{2} \quad i'' + \gamma = \beta_2 - \frac{\alpha_1 - \alpha_2}{2}$$

$$\sin i' = \sin i_{12} \cos \delta'$$

$$\sin i'' = \sin i_{12} \cos \delta''$$

$$2\gamma = \delta' + \delta''$$

Ezekből az egyenletekből a 6 ismeretlen: i_{12} , i' , i'' , γ , δ' , δ'' meghatározható. Küszöböljük ki i_{12} , i' és i'' -t az $a)$ fejezetben követett eljárással, akkor:

$$\operatorname{tg}^2\left(\frac{\delta'}{2}\right) = \operatorname{ctg}\left(\frac{i_{12} + i'}{2}\right) \operatorname{tg}\left(\frac{i_{12} - i'}{2}\right)$$

$$\operatorname{tg}^2\left(\frac{\delta''}{2}\right) = \operatorname{ctg}\left(\frac{i_{12} + i''}{2}\right) \operatorname{tg}\left(\frac{i_{12} - i''}{2}\right)$$

egyenletekben $i_{12} - i' = 2\gamma - (\beta_1 - \alpha_2)$ és $i_{12} - i'' = 2\gamma - (\beta_2 - \alpha_1)$

helyettesítéseket elvégezve:

$$\operatorname{tg}^2\left(\frac{\delta'}{2}\right) = C_1 \operatorname{tg}\left(\gamma - \frac{\beta_1 - \alpha_2}{2}\right) \quad C_1 = \operatorname{ctg} \frac{\alpha_1 + \beta_1}{2} \quad (4)$$

$$\operatorname{tg}^2\left(\frac{\delta''}{2}\right) = C_2 \operatorname{tg}\left(\gamma - \frac{\beta_2 - \alpha_1}{2}\right) \quad C_2 = \operatorname{ctg} \frac{\alpha_2 + \beta_2}{2} \quad (5)$$

és végül

$$\operatorname{tg} \gamma = \operatorname{tg} \frac{\delta' + \delta''}{2} = \frac{\sqrt{C_1 \operatorname{tg}\left(\gamma - \frac{\beta_1 - \alpha_2}{2}\right)} + \sqrt{C_2 \operatorname{tg}\left(\gamma - \frac{\beta_2 - \alpha_1}{2}\right)}}{1 - \sqrt{C_1 \operatorname{tg}\left(\gamma - \frac{\beta_1 - \alpha_2}{2}\right)} \sqrt{C_2 \operatorname{tg}\left(\gamma - \frac{\beta_2 - \alpha_1}{2}\right)}} \quad (6)$$

A γ kiszámítása a (6) egyenletből igen körülményes lenne, azonban a (4) és (5) egyenletekből kis átalakítás után iterációval meghatározható. Ugyanis a (4) egyenletből

$$\frac{\delta'}{2} = \operatorname{arctg} \sqrt{C_1 \operatorname{tg}\left(\gamma - \frac{\beta_1 - \alpha_2}{2}\right)} \quad (7)$$

Figyelembe véve, hogy $\frac{\delta''}{2} = \gamma - \frac{\delta'}{2}$, az (5) egyenletből

$$\gamma = \frac{\beta_2 - \alpha_1}{2} + \operatorname{arctg} \left[\frac{1}{C_2} \operatorname{tg}^2\left(\gamma - \frac{\delta'}{2}\right) \right] \quad (8)$$

Tehát γ első közelítő értékével a (7) egyenlet segítségével kiszámítjuk $\frac{\delta'}{2}$ -t, ezzel és γ első közelítő értékével a (8) egyenlet segítségével kapjuk γ iterált értékét. Ezzel az eljárást folytatjuk.

Az iteráció megindításához a γ első közelítő értékét következőképpen kapjuk. Mivel

$$\frac{i_{12} - i'}{2}, \quad \frac{i_{12} - i''}{2}, \quad \frac{\delta'}{2} \quad \text{és} \quad \frac{\delta''}{2} \quad \text{kis szögek,}$$

tangenseik helyett az íveket véve:

$$\frac{\delta'}{2} = \sqrt{C_1 \left(\gamma - \frac{\beta_1 - \alpha_2}{2} \right)} \quad \frac{\delta''}{2} = \sqrt{C_2 \left(\gamma - \frac{\beta_2 - \alpha_1}{2} \right)}$$

$$\gamma = \sqrt{C_1 \left(\gamma - \frac{\beta_1 - \alpha_2}{2} \right)} + \sqrt{C_2 \left(\gamma - \frac{\beta_2 - \alpha_1}{2} \right)}$$

Legyen $\frac{\beta_1 - \alpha_2}{2} = A_1$, $\frac{\beta_2 - \alpha_1}{2} = A_2$, akkor

$$\gamma = \sqrt{C_1 (\gamma - A_1)} + \sqrt{C_2 (\gamma - A_2)}$$

Ha $C = \frac{C_1 + C_2}{2}$ és $A = \frac{A_1 + A_2}{2}$, akkor közelítőleg

$$\gamma = 2 \sqrt{C (\gamma - A)},$$

ebből

$$\gamma = 2 [C - \sqrt{C(C - A)}] = 2C \left(1 - \sqrt{1 - \frac{A}{C}} \right). \quad (9)$$

Ezzel az értékkel indítjuk el az iterációt.

Példa:

$$\sin [i_{12} - (\gamma - \varepsilon)] = \frac{1700}{3040} = \sin \alpha_1 \quad \alpha_1 = 34^\circ 00' 04''$$

$$\sin [i_{12} - (\gamma + \varepsilon)] = \frac{1700}{3400} = \sin \alpha_2 \quad \alpha_2 = 30^\circ 00' 00''$$

$$\sin [i' + (\gamma - \varepsilon)] = \frac{1700}{2270} = \sin \beta_1 \quad \beta_1 = 48^\circ 29' 42''$$

$$\sin [i'' + (\gamma + \varepsilon)] = \frac{1700}{2109} = \sin \beta_2 \quad \beta_2 = 53^\circ 42' 49''$$

$$\frac{\beta_1 - \alpha_2}{2} = 9^\circ 14' 51'' = 0,161399 \text{ rad.}$$

$$\frac{\beta_2 - \alpha_1}{2} = 9^\circ 51' 22'' = 0,172022 \text{ rad.}$$

$$C_1 = \operatorname{ctg} \frac{\alpha_1 + \beta_1}{2} = \operatorname{ctg} 41^\circ 14' 53'' = 1,140359$$

$$C_2 = \operatorname{ctg} \frac{\alpha_2 + \beta_2}{2} = \operatorname{ctg} 41^\circ 51' 24'' = 1,116216$$

A γ első közelítő értéke (9) szerint)

$$\begin{aligned} \gamma &= 2 \left[1,128287 - \sqrt{1,128287 (1,128287 - 0,166711)} \right] \\ &= 0,173370 \text{ rad} = 9^\circ 56' 00''. \end{aligned}$$

Ezt felhasználva, a már kiszámított adatokat behelyettesítve

$$\frac{\delta'}{2} = \operatorname{arctg} \sqrt{1,140359 \operatorname{tg}(\gamma - 9^\circ 14' 51'')} \\ \gamma = 9^\circ 51' 22'' + \operatorname{arctg} \left[\frac{1}{1,116216} \operatorname{tg}^2 \left(\gamma - \frac{\delta'}{2} \right) \right]$$

Az iteráció menete:

$$\gamma \quad 9^\circ 56' 00'' \quad 10^\circ 01' 25'' \quad 9^\circ 57' 23'' \quad 10^\circ 00' 53'' \quad 9^\circ 59' 39'' \quad 10^\circ 00' 05'' \quad 9^\circ 59' 56'' \quad 9^\circ 59' 59''$$

$$\frac{\delta'}{2} \quad 6^\circ 39' 50'' \quad 7^\circ 05' 06'' \quad 6^\circ 46' 27'' \quad 7^\circ 02' 41'' \quad 6^\circ 57' 02'' \quad 6^\circ 59' 02'' \quad 6^\circ 58' 20'' \quad 6^\circ 58' 34''$$

$$\gamma_{it} \quad 10^\circ 01' 25'' \quad 9^\circ 57' 23'' \quad 10^\circ 00' 53'' \quad 9^\circ 59' 39'' \quad 10^\circ 00' 05'' \quad 9^\circ 59' 56'' \quad 9^\circ 59' 59'' \quad 9^\circ 59' 58''$$

$$\gamma = 9^\circ 59' 58''$$

$$\text{végül} \quad \frac{\delta'}{2} = 6^\circ 58' 30'' \quad \text{tehát} \quad \gamma = 9^\circ 59' 58''$$

$$\gamma_{it} = 9^\circ 59' 58''$$

Mint hogy az iteráció lassan konvergál, már néhány iteráció után végzett interpoláció hamarabb célhoz vezet és a gyakorlati kívánságnak megfelelő jó közelítő értéket ad.¹ Így $9^\circ 57' 23''$ és $10^\circ 00' 53''$ interpolálása $9^\circ 59' 15''$ -et ad.

A másodpercek kiszámítása csak az iteráció menetének illusztrálására szolgál. A többi ismeretlen értéke:

$$\begin{aligned} i_{12} &= 42^\circ 00' 00'' & i' &= 40^\circ 29' 46'' & i'' &= 41^\circ 42' 49'' \\ \delta' &= 13^\circ 57' 00'' & \delta'' &= 6^\circ 02' 56'' & \varepsilon &= 2^\circ 00' 02'' \\ r' &= 76^\circ 03' 00'' & r'' &= 83^\circ 57' 04'' \\ v_2 &= 2541 \text{ m sec}^{-1} \end{aligned}$$

A (4) és (5) egyenletből látható, hogy a számítás csak abban az esetben végezhető el, ha a jobboldalon álló kifejezés nem negatív, vagyis ha

$$\gamma \geq \frac{\beta_1 - \sigma_2}{2} \quad \text{és} \quad \gamma \geq \frac{\beta_2 - \sigma_1}{2}$$

Az argumentumok jelentését nézve, ezt még úgy is mondhatjuk, hogy

$$i' \leq i_{12} \quad \text{és} \quad i'' \leq i_{12}$$

Hogy ez fizikailag mit jelent, azt az 1. ábrán olvashatjuk le. Ha ugyanis az R'' pontot közelítjük az R' felé, akkor az i' szög, amely alatt beeső sugár még eljut az R'' -be, folyton növekszik, a D'_0 pont közeledik a D'_1 -hez, a köztük lévő sugárnyaláb összeszűkül. Amikor R'' egybeesik Q' ponttal, akkor $i' = i_{12}$, $D'_2 D'_1 = 0$, $\sigma = 0$. Ez a határeset, R'' pontnak a határhelyzete, amelyen túlhaladva, a számítás már nem végezhető el.

¹ Dombai Tibor megjegyzése.

II. Rétegvastagság (mélység) számítása

a) Szimmetrikus antiklinális

A második sebességág egyenlete $t = a_2' x + b_2'$ ahol $a_2' = \frac{1}{v_2'}$

$$\text{és } b_2' = \frac{h'}{v_1} 2 \cos i_{12} \cos \gamma \quad (b_2'' = b_2', h'' = h')$$

$$\text{ebből } h' = \frac{v_1}{2 \cos i_{12} \cos \gamma} \cdot b_2'$$

Az antiklinális gerincének (g, h) koordinátáit a

$$\begin{aligned} h &= -(\operatorname{tg} \gamma) g + h' \\ h &= (\operatorname{tg} \gamma) (g - X) + h' \end{aligned}$$

egyenletrendszer szolgáltatja, amelyben $X = R'R''$ a robbantópontok távolsága egymástól. Innen

$$g = \frac{X}{2} \text{ és } h = h' - \frac{X}{2} \operatorname{tg} \gamma.$$

Ez az eredmény egyébként a 2. ábrából közvetlenül látható. A szimmetrikus antiklinálisra kidolgozott példa adataival — ha még $X = 5000$ m, $b_2' = b_2'' = 0,450$ sec —

$$h' = h'' = 522,6 \text{ m} \quad h = 81,9 \text{ m}$$

b) Aszimmetrikus antiklinális

A második sebességágak egyenletei:

$$t = a_2' x + b_2', \text{ ahol } a_2' = \frac{1}{v_1} \text{ és } b_2' = \frac{h'}{v_1} 2 \cos i_{12} \cos (\gamma - \varepsilon)$$

$$t = a_2'' x + b_2'', \text{ ahol } a_2'' = \frac{1}{v_1} \text{ és } b_2'' = \frac{h''}{v_1} 2 \cos i_{12} \cos (\gamma + \varepsilon)$$

Ezekből

$$h' = \frac{v_1}{2 \cos i_{12} \cos (\gamma - \varepsilon)} b_2'$$

$$h'' = \frac{v_1}{2 \cos i_{12} \cos (\gamma + \varepsilon)} b_2''$$

Az antiklinális gerincének koordinátái a

$$\begin{aligned} h &= -\operatorname{tg} (\gamma - \varepsilon) g + h' \\ h &= \operatorname{tg} (\gamma + \varepsilon) (g - X) + h'' \end{aligned}$$

egyenletrendszerből adódnak:

$$g = \frac{(h' - h'') + X \operatorname{tg} (\gamma + \varepsilon)}{\operatorname{tg} (\gamma + \varepsilon) \operatorname{tg} (\gamma - \varepsilon)}$$

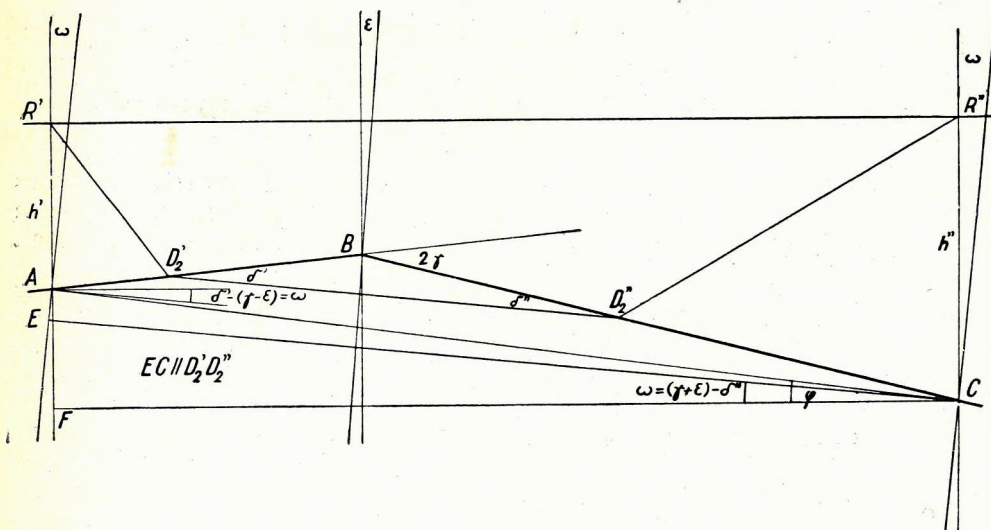
$$h = \frac{h' \operatorname{tg}(\gamma + \varepsilon) + h'' \operatorname{tg}(\gamma - \varepsilon) - X \operatorname{tg}(\gamma + \varepsilon) \operatorname{tg}(\gamma - \varepsilon)}{\operatorname{tg}(\gamma + \varepsilon) + \operatorname{tg}(\gamma - \varepsilon)}$$

Ha $\varepsilon = 0$ és $h' = h''$, akkor ezek a kifejezések redukálódnak az $a)$ esetre. Az aszimmetrikus antiklinálisra kidolgozott példa adataival — ha még $X = 5000$ m, $b'_2 = 0,400$ sec, $b''_2 = 0,617$ sec —
 $h' = 462,0$ m $h'' = 721,4$ m $h = 142,4$ m $g = 2277$ m.

III. A teljes idő kiszámítása

Az R' robbantópontból kiinduló gömbhullámok a rétegeket elválasztó felületeken magasabbrendű felületekké alakulnak át. Ha azonban csak azt akarjuk meghatározni, hogy mennyi idő alatt jutnak a rengéshullámok bizonyos távolságra — jelen esetben R' -ből R'' -be — akkor gömbhullámok helyett az R' ponton áthaladó, az $R'D'_2$, $D'_2D''_2$ és D''_2R'' sugarakra merőleges síkhullámokkal számolhatunk (l.: Földméréstani Közlemények 1950. évf., 3—4. sz.: A menetidő elméleti meghatározása). A 3. ábra ezt a síkhullámot tünteti fel (eredményvonallal kihúzva) tovahaladásának egymásra következő $S_1, S_2 \dots S_6$ helyzetében.

Annak az útnak kiszámításához, amelyet ez a $D'_2D''_2$ sugárra merőleges síkhullám a második közegben az A és C pontok között megtesz, szükségünk van a 4. ábrára. Látjuk ezen, hogy a második közegben az A és C pontok

4. ábra

között megtett út a $D'_2D''_2$ -vel párhuzamos EC távolság, amely a vízszintessel $(\gamma + \varepsilon) - \delta''$ vagy az ezzel egyenlő $\delta' - (\gamma - \varepsilon)$ szöget zárja be. Mivel

$$\gamma = \frac{\delta' + \delta''}{2}, (\gamma + \varepsilon) - \delta'' = \frac{\delta' - \delta''}{2} + \varepsilon \text{ és } \delta' - (\gamma - \varepsilon) = \frac{\delta' - \delta''}{2} + \varepsilon,$$

tehát e két szög egyenlő (egyébiránt váltószögek). Közös értékük legyen ω .

Az EC az S_2 és S_5 hullámfelületek távolsága egymástól a második közegben. Az AEC derékszögű háromszögben $EC = AC \cos(\varphi - \alpha)$, viszont az AFC derékszögű háromszögben $AC = \frac{FC}{\cos \varphi}$, tehát $EC = FC \frac{\cos(\varphi - \alpha)}{\cos \varphi}$.

Mintthogy $FC = X$ és $\operatorname{tg} \varphi = \frac{h'' - h'}{X}$, tehát EC kifejezésében csupa ismert, illetőleg a mérési adatokból kiszámítható mennyiség szerepel:

$$EC = X (\cos \omega + \operatorname{tg} \varphi \sin \alpha) = \\ = X \left(\cos \omega + \frac{h'' - h'}{X} \sin \omega \right) = X \cos \omega + (h'' - h') \sin \omega. \text{ Így tehát}$$

az az idő, amely alatt a hullámfelület S_1 helyzetéből S_6 helyzetébe, vagyis az R' robbantópontból a R'' pontba jut (l. a 9. ábrát is).

$$T = \frac{1}{v_1} h' \cos [i' + (\gamma - \varepsilon)] + \frac{1}{v_2} X \cos \omega + (h'' - h') \sin \omega \\ + \frac{1}{v_1} h'' \cos [i'' + (\gamma + \varepsilon)].$$

Mivel $\frac{1}{v_2} = \frac{1}{v_1} \sin i_{12}$, átrendezve

$$T = \frac{1}{v_1} h' [\cos (i' + \gamma - \varepsilon) - \sin i_{12} \sin \omega] \\ + \frac{1}{v_1} h'' \cos (i'' + \gamma + \varepsilon) + \sin i_{12} \sin \omega] + \frac{1}{v_1} X \sin i_{12} \cos \omega.$$

Hasonlítsuk össze ezt az időt azzal az időtartammal, amely alatt a teljes visszaverődés határszögével AB -re beeső hullám R' -ből R'' -be jutna, ha nem lenne antiklinális, hanem az AB sík tovább folytatódna G -ig (3. ábra).

Ez az idő $T'_2 = \frac{1}{v_1} 2 h' \cos i_{12} \cos (\gamma - \varepsilon) + \frac{1}{v_1} X \sin [i_{12} - (\gamma - \varepsilon)]$ vagy

egyszerűbben: $T'_2 = a'_2 X + b'_2$.

Hasonlóképpen az ellenkező irányban

$$T''_2 = \frac{1}{v_1} 2 h'' \cos i_{12} \cos (\gamma + \varepsilon) + \frac{1}{v_1} X \sin [i_{12} - (\gamma + \varepsilon)],$$

vagy egyszerűbben: $T''_2 = a''_2 X + b''_2$.

Akármilyen helyzetű és törésű is az antiklinális (γ és ε minden szóbjövő értékénél; l. az I. fejezet végén az ott kidolgozott példával kapcsolatban mondottakat) mindig fennáll:¹

$$T > T'_2 \text{ és } T > T''_2.$$

Ezt az 1. ábrán következőképpen mutathatjuk meg. A P' pontig a második

¹ Dombai Tibor megállapítása.

sebességát szolgáltató refraktált síkhullám látszólagos sebessége v'_2 . A $P'Q'$ intervallumban (a diffrakciós interferenciát mellőzve) a hullámfelületek metszésvonalai a szelvényvel a BP' -re merőleges, B középpontú körívek; ezek a v'_2 -nél kisebb és $P'Q'$ irányban csökkenő látszólagos sebességet (az idetartozó sebességág hiperbolaív) adnak. A $Q'R''$ közben a hullámfelületek tovább fokozódó dőlése miatt a látszólagos sebesség is tovább csökken, úgyhogy $\bar{v}'_2 < v'_2$. Ezért a $P'Q'R''$ szelvényrészhez tartozó terjedési idő-görbe a P' ponttól kezdve a v'_2 irányától felfelé hajlik, tehát az R'' ponton áthaladó időtengelyt magasabban metszi, mint a v'_2 , úgyhogy $T > T'_2$. Ugyanígy következtethetjük, hogy $T > T''_2$.

Példa.

Az aszimmetrikus antiklinálisra kidolgozott példa adataival:

$$\omega = \frac{13^\circ 57' 00'' - 6^\circ 02' 56''}{2} + 2^\circ 00' 02'' = 5^\circ 57' 04''$$

$$T = \frac{1}{1700} 462,0 [\cos (40^\circ 29' 46'' + 9^\circ 59' 58'' - 2^\circ 00' 02'') \\ - \sin 42^\circ 00' 00'' \sin 5^\circ 57' 04'']$$

$$+ \frac{1}{1700} 721,7 [\cos (41^\circ 42' 49'' + 9^\circ 59' 58'' + 2^\circ 00' 02'') \\ + \sin 42^\circ 00' 00'' \sin 5^\circ 57' 04'']$$

$$+ \frac{1}{1700} 5000 \sin 42^\circ 00' 00'' \cos 5^\circ 57' 04''$$

$$T = \frac{1}{1700} 462,0 (\cos 48^\circ 29' 42'' - \sin 42^\circ 00' 00'' \sin 5^\circ 57' 04'')$$

$$+ \frac{1}{1700} 721,7 (\cos 53^\circ 42' 49'' + \sin 42^\circ 00' 00'' \sin 5^\circ 57' 04'')$$

$$+ \frac{1}{1700} 5000 \sin 42^\circ 00' 00'' \cos 5^\circ 57' 04''$$

$$T = 2,398 \text{ sec} \quad T'_2 = \frac{1}{3040} \cdot 5000 + 0,400 = 2,045 \text{ sec}$$

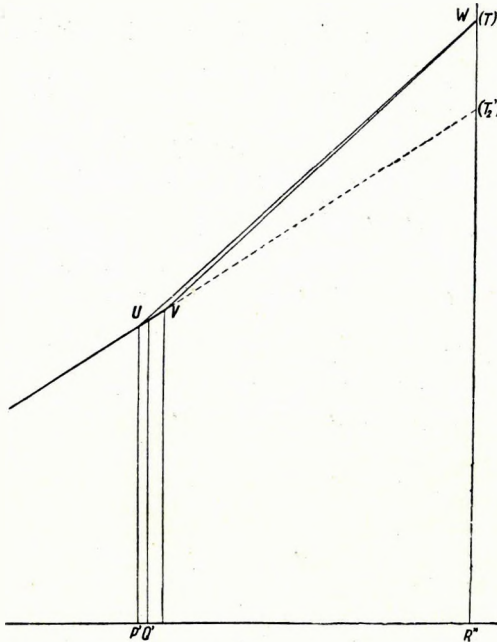
$$T''_2 = \frac{1}{3400} \cdot 5000 + 0,617 = 2,088 \text{ sec}$$

$$T - T'_2 = 0,353 \text{ sec} \quad T - T''_2 = 0,310 \text{ sec.}$$

A bevezetésben rámutattunk arra, hogy a hullámfelületeket Q' és R'' között gömbhullámoknak tekinthetjük. Hogy ennek a közelítésnek a jogosultságát kimutathassuk, szükségünk van még az «első» közönségesen törött sugar törési szögére (l. a 3. ábrát):

$$\sin i = \frac{v_1 \sin(90^\circ - 2\gamma)}{v_2} = \frac{v_1}{v_2} \cos 2\gamma$$

Ebből $i = 38^\circ 57' 37''$. Mivel $i'' = 41^\circ 42' 49''$, tehát a BQ' és $D''R''$ sugarak egymással $i'' - i = 2^\circ 45' 12''$ -es szöget zárnak be. Ennek a szögnek kicsiny-sége megengedi, hogy szárai között a hullámfelületeket gömbhullámoknak tekintsük.

5. ábra

Ugyancsak ennek a szögnek kicsiny-sége miatt a $Q'R''$ szelvény-részhez tartozó sebességát nehéz megkülönböztetni egy egyenestől. Ha ugyanis a diagramot a szokásos méretarányban rajzoljuk meg — az x tengelyen $1 \text{ mm} = 10 \text{ m}$, a t tengelyen $1 \text{ mm} = 10 \text{ millisec}$ — akkor a terjedési idő-görbén lévő pontok koordinátái

U : a P' pontnál:

$$X = 237,3 \text{ mm} \quad t = 118,1 \text{ mm}$$

a Q' pontnál:

$$X = 245, \text{ mm} \quad t = 121,3 \text{ mm}$$

W : az R'' pontnál:

$$X = 500,0 \text{ mm} \quad t = 239,8 \text{ mm}.$$

A v_2' sebességág folytatása az idő-tengelyt R'' -nél $204,5 \text{ mm}$ magasságban metszi. Az UVW háromszögben (5. ábra) a függőleges méretek a vízszinteshez viszonyítva kétszeresen torzítottak, az U szög $6^\circ 38' 54''$, a W szög $0^\circ 30' 42''$. A V pont

koordinátái $X = 256,9 \text{ mm}$, $t = 124,5 \text{ mm}$. Az UW egyenes a V fölött $2,7 \text{ mm}$ távolságban halad. A terjedési idő-görbe az UVW háromszögben vonul, úgyhogy az U pontban az UV , a W pontban a VW az érintője. Látjuk, hogy a UW görbeszakasz nehezen lesz megkülönböztethető egy egyenes vonaltól az észlelési adatok szórása miatt.

IV. Három és több réteg esete

Vizsgáljuk meg azt az esetet, amidőn az antiklinális a 2. és 3. réteg elválasztó felülete (6. ábra). A szögek és sebességek kiszámítására a következő egyenleteink vannak:

$$\left. \begin{aligned} \sin(i_{12} - \gamma_1) &= \frac{v_1}{v_2'} \\ \sin(i_{12} + \gamma_1) &= \frac{v_1}{v_2''} \end{aligned} \right\} \text{ ezekből adódik } i_{12}, \gamma_1 \text{ és } v_2$$

$$\left. \begin{aligned} \sin (\bar{i}'_{13} - \gamma_1) &= \frac{v_1}{v_3} \\ \sin (\bar{i}''_{13} + \gamma_1) &= \frac{v_1}{v_3} \end{aligned} \right\} \text{ezekből adódik } \bar{i}'_{13} \text{ és } \bar{i}''_{13}$$

$$\sin [i_{23} - (\gamma - \varepsilon - \gamma_1)] = \frac{\sin \bar{i}''_{13}}{\sin i_{12}} = \sin \alpha_1$$

$$\sin [i_{23} - (\gamma + \varepsilon + \gamma_1)] = \frac{\sin \bar{i}'_{13}}{\sin i_{12}} = \sin \alpha_2$$

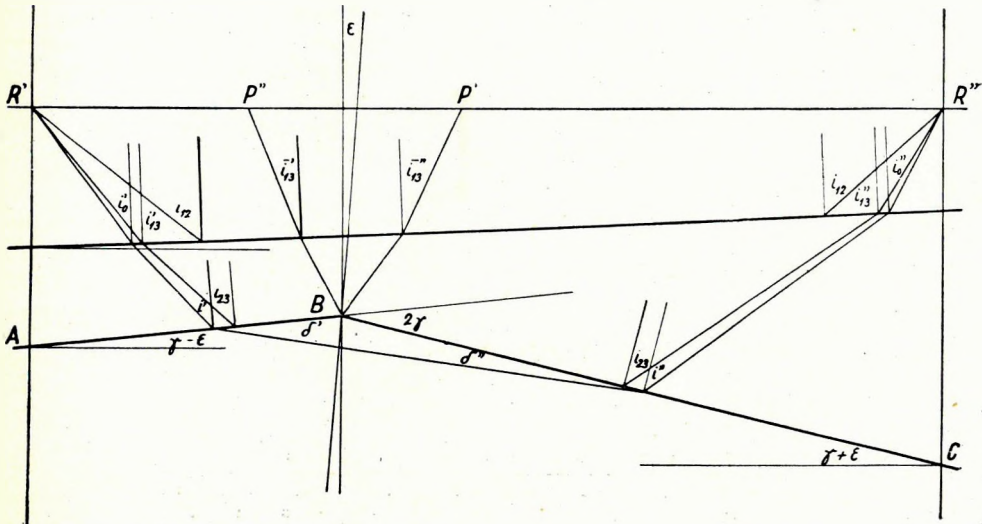
$$\left. \begin{aligned} \sin (i''_0 - \gamma_1) &= \frac{v_1}{v_2} \\ \sin (i'_0 + \gamma_1) &= \frac{v_1}{v_2} \end{aligned} \right\} \text{ezekből adódik } i'_0 \text{ és } i''_0$$

$$\sin [i' + (\gamma - \varepsilon - \gamma_1)] = \frac{\sin i'_0}{\sin i_{12}} = \sin \beta_1$$

$$\sin [i'' + (\gamma + \varepsilon + \gamma_1)] = \frac{\sin i''_0}{\sin i_{12}} = \sin \beta_2$$

$$\sin i_{23} = \frac{v_2}{v_3} \quad \frac{\sin i'}{\sin r'} = \frac{v_2}{v_3} \quad \frac{\sin i''}{\sin r''} = \frac{v_2}{v_3}$$

$$r' + \delta' = R \quad r'' + \delta'' = R \quad 2\gamma = \delta' + \delta'' \quad (R = 90^\circ).$$

6. ábra

A lehetséges kiküszöböléseket elvégezve és figyelembe véve, hogy

$$\varepsilon - \gamma_1 = \frac{\alpha_1 - \alpha_2}{2},$$

$$i_{23} - \gamma = \frac{\alpha_1 + \alpha_2}{2} \qquad i' + \gamma = \beta_1 + \frac{\sigma_1 - \sigma_2}{2}$$

$$i'' + \gamma = \beta_1 - \frac{\sigma_1 - \sigma_2}{2}$$

$$\begin{aligned} \sin i' &= \sin i_{23} \cos \delta' & 2\gamma &= \delta' + \delta'' \\ \sin i'' &= \sin i_{23} \cos \delta'' \end{aligned}$$

Tehát most is van 6 egyenletünk 6 ismeretlennel, úgy mint Ib) esetben. Először γ -t számítjuk ki az ott ismertetett módon, azután a többi ismeretlent. A (g, h) koordináták kiszámítását is úgy végezzük, mint a IIb) fejezetben, azzal a különbséggel, hogy h' és h'' helyett a robbantópontok alatti H'_2 és H''_2 mélységeket vesszük számításba.

Látjuk, hogy az eljárás alkalmazható több réteg esetében is a legelőször jelentkező antiklinális jellemző adatainak kiszámítására.

Felelős kiadó: Solt Sándor — Műszaki felelős: Rózsa István

Megrendelve: 1953. III. 20. — Imprimálva: 1953. V. 20. — Papiros alakja: 70 × 100
Ívek száma: 1 (1 3/8) — Ábrák száma: 6. — Példányszám: 500.

Ez a könyv a MNOSZ 5601—50 A és MNOSZ 5602—50 A szabványok szerint készült.

5199. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Ketskés János